

Jelena Obradović Mojaš, *Kolenda u Dubrovniku, tradicija kolendavanja od 13. do 21. stoljeća, Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2017., 352 str.*

Knjiga Jelene Obradović Mojaš, *Kolenda u Dubrovniku*, istražuje prisutnost kolendarskoga običaja na području Dubrovnika, pokušavajući dokazati kontinuitet toga običaja od kasnoga srednjeg vijeka do današnjih dana.

Knjiga je podijeljena na deset osnovnih cjelina koje obuhvaćaju »Uvod«, »Zaključak« i sljedećih osam poglavlja: »O kolendi«, »Folklorna kolenda u Dubrovniku«, »Kolende i njihova struktura«, »Čestitarskim poslanjem kolendara«, »Tragovi kolendarskog vremena«, »Kolendarski obrisi u književnosti«, »Kolenda u imenima i prezimenima« i »Kolenda u nematerijalnoj kulturi«.

U »Uvodu« (str. 9 – 16) je pružen temeljni osvrt na tradiciju kolende dubrovačkoga područja te su ukratko obrađeni izvori i literatura na koje je rad oslonjen. Dubrovnik je, naime, mjesto koje sadrži najraniji službeni zapis o kolendavanju u čitavoj Hrvatskoj, i to u *Statutu grada Dubrovnika* iz 1272. godine. Stoga se može zaključiti kako je ta tradicija imala vrlo veliku ulogu u životu i običajima dubrovačkoga stanovništva. Naglašena je razlika između folklorne, pučke, odnosno neautorske kolende te umjetničke, književne, odnosno autorske kolende. Književna se kolenda javlja u 16. stoljeću u ostavštini Maroja Mažibradića. Procvat je doživjela u 18. i 19. stoljeću kada je postala jednim od popularnih književnih oblika, da bi početkom 20. stoljeća iščezla iz dubrovačke književnosti. Za razliku od nje, pučka je kolenda starija. Prvi se put spominje u *Statutu* iz 13. stoljeća, iako kao običaj potječe iz puno starijih vremena, a u Dubrovniku se održala sve do današnjeg dana. Za potrebe rada autorica je konzultirala građu iz arhivskih izvora, ponajviše arhivsku građu iz rukopisnih zbirki Znanstvene knjižnice Dubrovnik, Državnoga arhiva Dubrovnika i Arhiva Franjevačkog samostana Male braće, djela dubrovačkih kroničara i historiografa te novinske zapise s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće, nadopunjujući ih raznim iskazima iz sjećanja kazivača iz 20. i 21. stoljeća. Kao posebno vrijedni izvori spominju se zapisnici Kaznenoga suda i arhivske serije »Lamenti del Criminale« u Državnom arhivu u Dubrovniku. Uz to, navela je i raznu građu izvan dubrovačkoga tradicijskog kruga čiji najraniji zapisi potječu još iz ranoga novovjekovlja. Spominju se zapisi Primoža Trubara iz 16., Ivana Belostenca i Janeza Vajkarda Valvasora iz 17. te Alberta Fortisa iz 18., dok su se u 19. stoljeću proučavanjem kolende bavili etnolozi, folkloristi i jezikoslovci poput Franca Miklošića, Gregora Kreka, Nika Kureta i drugih. U 20. stoljeću proučavanjem su se kolende i skupljanjem tekstova bavili Ivan Milčetić, Anton Zaninović, Nikola Bonifačić i Olinko Delorko, a u novije vrijeme Dunja Rihtman Auguštin, Tanja Perić Polonijo i Ivan Lozica. Autorica ističe kako su termini koleda/koledanje i kolenda/kolendavanje sinonimi jer se u Dubrovniku i okolici čestitarske pjesme nazivaju kolendama, a u ostalom dijelu Hrvatske koledama.

U prvom se poglavlju, »O Kolendi« (17 – 28), pokušava proniknuti u značenje kolende te pružiti opći pregled njezina razvoja od ranih poganskih korijena do kasnijih kristijani-

ziranih oblika. Kolenda je po definiciji čestitarska, blagdanska pjesma koja se pjeva uoči Božića, Nove godine i Svetih triju kraljeva pred nečijim vratima ili pod prozorom. Postoji više teorija o podrijetlu i značenju naziva kolenda. Po nekim teorijama kolenda potječe od latinskoga naziva za sakupljanje darova ili milostinje, a spominju se i sličnosti s nazivima nekih slavenskih bogova i božica. Napominje se da je kolenda u prošlosti imala više značenja, poput naziva za kiticu cvijeća, ukras, dar, prvi dan u godini te osobno ime i prezime. Kao prvi dan u godini vezuje se uz rimske kalende. Navodi se da rimske januarske kalende vjerojatno nisu izvor slavenskih koleda, već njihova srodna pojava koja je utjecala na slavenske kolede koje su naziv preuzele od Rimljana, ali ne i same običaje. Ti su običaji kasnije kristijanizirani te je kao početak godine određen Božić, blagdan Isusova rođenja, koji je na sebe preuzeo brojne običaje rimske Nove godine. Tek je gregorijanskom reformom u 16. stoljeću prvi dan u godini postao 1. siječnja, ali su se bivši novogodišnji običaji ustalili u božićno vrijeme. Pokušavajući ukloniti poganske obredne elemente, Crkva je brojne obrede kristijanizirala, te su tako i kolende svedene na pjesme i izvedbe kršćanskoga sadržaja.

Slijedi poglavlje »Folklorna kolenda u Dubrovniku« (29 – 82) u kojemu se detaljnije analizira običaj kolendavanja na području Dubrovnika i okolice od prvoga službenog zapisa iz 13. stoljeća do današnjih dana. Postavlja se pitanje je li kolendavanje samo običaj ili je istodobno i ritual te se zaključuje da je to višestoljetni običaj koji u sebi nosi ritualne elemente, kao što su zazivanje zaštite, apotropejska buka, bučno slavlje te »udvaranja« svetu i blagdanu. Blagdani uz koje se kolenda u Dubrovniku izvorno povezivala jesu Božić i prvi dan novoga ljeta, ali se kasnije taj običaj proširio i na blagdane sv. Luke, Svih svetih, sv. Martina, sv. Nikole, sv. Kate, sv. Andrije i Vodokršća. Napominje se kako je kolenda tradirana čestitarska pjesma koja je u kasnije doba dobila neke elemente satirične poezije zadržavajući osobine folklora, kao što su tradicija i usmenost. Priloženo je i nekoliko primjera dubrovačkih kolendi iz 19. i 20. stoljeća koje su uspoređene sa sličnim primjerima iz drugih dijelova Hrvatske. Spomenut je i običaj darivanja kolendara, obično jelom i pićem, ali i novcem, koji je na dubrovačkom području prisutan još od 13. stoljeća. Pružen je također kratak prikaz glazbala kojima se ponekad znalo pratiti kolendarsko pjevanje.

U poglavlju »Kolende i njihova struktura« (83 – 110) analiziraju se stihovi pojedinih kolendi te motivi koji se najčešće javljaju u njima. Stihovi karakteristični za kolende jesu osmerci s prepoznatljivim kolendarskim formulama. Istovrsni se motivi ili fraze ponavljaju u različitim napjevima te se kombiniraju u različitim varijacijama. Struktura je kolende obično trodijelnoga karaktera, a sastoji se od uvoda, središnjega dijela s pohvalom i završnice. Svaki je dio izvođen zasebno na točno određenom mjestu i u određeno vrijeme. Na dubrovačkom su području uočene kolende koje nemaju trodijelnu strukturu. U starijim, tradicionalnijim kolendama formule su imale obrednu funkciju, međutim, kasnije se one mijenjaju u zabavljačku funkciju, a stihovi se prilagođavaju vremenu u kojem su nastali. Značajni su, također, i komunikacijski aspekti kolende kojima se uspostavljao stvarni dijalog između različitih sudionika događanja te je bilo moguće izricanje onoga što u svakidašnjem govoru nije bilo dopušteno ili primjereno.

Poglavlje »Čestitarskim poslanjem kolendara« (111 – 142) bavi se kalendarima, odnosno osobama koje su aktivno sudjelovale u kalendarском običaju, a tu pripadaju pjevači blagdanskih napjeva, kao i autori književnih kolendi. Analizira se struktura sudionika događanja te se ističe kako su u kolendavanju ravnopravno sudjelovali i djeca i odrasli, muškarci i žene, sluge i sluškinje, siromasi, običan puk i građanski stalež, ali i vlastela, pa čak i svećenici. Noćne su se družine, pak, sastojale isključivo od muških članova. Osobito se ističe pojam družbe, družine ili *kompanije* kolendara sastavljene od skupine mladića koji su za vrijeme blagdana priređivali zabave, maškarate, plesove i lakrdije po kućama. Skupine kolendara obično su se sastojale od triju, četiriju, šest ili devet članova. Navedena su imena raznih kolendara koji se spominju u stihovima nekih kolendi te u iskazima nekih živućih svjedoka. Posebno su obrađene biografije dvojice istaknutih kolendara: povjesničara i pjesnika Mata Franova Zamagne i pučkoga pjevača Vlaha Obuljena, poznatoga i kao Vlaho Slijepi.

U poglavlju »Tragovi kalendarског vremena« (143 – 170) nastoji se na temelju izvora iz rukopisnih zbirki Znanstvene knjižnice Dubrovnik, Arhiva knjižnice Franjevačkoga samostana Male braće i Državnoga arhiva u Dubrovniku rekonstruirati »dubrovački kalendarски kalendar«, odnosno svetački niz liturgijske godine koji je praćen prigodnom folklorom ili književnom kolendom. Time se otkriva bogatstvo nekadašnjega dubrovačkog svetačkog niza u svezi s kalendarским običajima koji su obično započinjali uoči blagdana sv. Luke, iako je »dubrovački kalendarски kalendar« zapravo počinjao blagdanom sv. Mihaela. Blagdanski je svetački luk obuhvaćao, osim spomenutih svetaca, još i sv. Simuna i Judu Tadeja, zatim Sve svete, sv. Martina, sv. Katu, sv. Andriju, sv. Franju Ksaverskoga, sv. Nikolu, sv. Luciju, sv. Tomu, Božić, sv. Stjepana, Novu godinu i Bogojavljenje. Najzgodniji i najdinamičniji bio je kalendarски kalendar krajem 18. i tijekom 19. stoljeća, a do danas se kolendavanje zadržalo samo na Badnju večer i Staru godinu te Sv. Katu u dubrovačkom primorju. Na temelju izvora iz sudskih spisa 18. stoljeća navode se razne tužbe i sudski procesi izravno ili neizravno povezani s kalendarским događajima. Doznajemo da su se tijekom kalendarских procesija događali razni prijestupi i razbojstva, poput krađa, provala u kuće, fizičkih okršaja, čak i ubojstva, a bilo je i slučajeva sudskih tužbi zbog neprimjerena vrijeđanja i izrugivanja određenih osoba.

U poglavlju »Kalendarски obrisi u književnosti« (171 – 194) razmatraju se karakteristike i značaj književne ili autorske kolende. Zasebno su obrađene autorska kolenda među pjesnicima i kolenda u dramama i prozi dubrovačkih autora. Književna se kolenda prvi put pojavljuje u 16. stoljeću kod dubrovačkih pjesnika Nikole Nalješkovića i Maroja Mažibradića, a potomji se ujedno smatra autorom najstarije umjetničke književne kolende. Navodi se niz primjera umjetničkih kolendi nastalih u Dubrovniku tijekom 18. i 19. stoljeća, od kojih se posebno ističu one autora Andrije Paulija, Marina Zlatarića, Marka Bruerevića i Antuna Kaznačića. U drugoj se polovici 18. te tijekom 19. stoljeća u Dubrovniku javlja tzv. šaljiva kolenda. Karakterizirao ju je veseo, opušten i intelektualno neobvezatan ton te govorni jezik koji je bio mješavina hrvatskoga i talijanskog ili hrvatskoga i latinskog jezika, poznat i kao makaronština. Iako sadržajno srodna komediji i satiri, takva kolenda nije sadržavala konkretna stilska obilježja, a u stihu je prevladavao osmerac. Umjetnička

je kolenda doživjela izniman zamah početkom 19. stoljeća opstajući tijekom toga stoljeća zajedno sa svojom folklornom inačicom, da bi u potpunosti nestala u 20. stoljeću, prepustivši mjesto ovoj potonjoj. Kolenda u dubrovačkoj prozi javlja se prvi put u 16. stoljeću u komediji *Dundo Maroje* Marina Držića. Autorica navodi nekoliko primjera iz kasnijih razdoblja, od kojih se osobito ističu kolende u dramama Iva Vojnovića i Ernesta Katića.

U poglavlju »Kolenda u imenima i prezimenima« (195 – 206) istražuje se podrijetlo, nastanak i prisutnost osobnoga imena Kolenda, kao i njegove inačice u antroponimskom i (patronimskom) prezimenu Kolendić, u Dubrovniku i dubrovačkom kraju. Ime vjerojatno vuče podrijetlo od pretkršćanskoga i kršćanskog obreda kole(n)davanja u Hrvata, kao i od rimskih kalendi, odnosno prvoga dana u godini ili mjeseca te se često nadijevalo muškarcima rođenima u to vrijeme. Osobno ime Kolenda u dubrovačkoj je tradiciji prisutno samo u svojoj muškoj varijanti. Navode se brojni primjeri osobnoga imena i nadimka Kolenda na dubrovačkom području i okolici, od najstarijega spomena iz 12., pa sve do početka 20. stoljeća kada izlazi iz uporabe. Što se tiče prezimena Kolendić, najstariji je trag sačuvan od 16. st. među pelješkim rodovima, a na dubrovačkom se području spominje u spisima Kaznenoga suda u Dubrovniku iz 18. stoljeća. Za razliku od osobnoga imena Kolenda, prezime Kolendić još uvijek postoji u Dubrovniku i dubrovačkom kraju.

Posljednje se poglavlje, »Kolenda u nematerijalnoj kulturi« (207 – 210), bavi očuvanjem običaja kolendavanja kao nematerijalne baštine te njegovom prisutnošću u suvremenom Dubrovniku. Kolendavanje je na dubrovačkom području još uvijek vrlo živo, a zadržalo je mnoge tradicionalne odlike, poput ophodnje, stihova, apotropejske buke, glazbala, darova, čašćenja i dr. Osim toga, sve je zamjetniji interes za kolendavanjem i kod djece i mladih, osobito u programima kulturno-umjetničkih društava, dječjih vrtića i osnovnih škola, a očit je i znatan doprinos kolendavanja obogaćenju kulturnoga turizma Dubrovnika, osobito u zimskom razdoblju. Nematerijalna se kulturna baština odnosi na izvedbene umjetnosti, kulturnu praksu, obrede i svetkovine koje se prenose jezikom, a manifestiraju usmenom tradicijom i izričajem te je istodobno i tradicijska i živuća. Stoga po svim svojim osobinama kolendavanje možemo uključiti u nematerijalnu baštinu kao dio dubrovačkoga, ali i širega hrvatskog kulturnog identiteta. Hrvatska je 2005. godine ratificirala UNESCO-ovu *Konvenciju o očuvanju nematerijalne kulturne baštine* te je time i kolendavanje, kao dio te nematerijalne baštine, postalo zaštićeno od propadanja i zaborava.

U »Zaključku« (211 – 216) su sažeta sva dosadašnja razmatranja u prethodnim poglavljima, uz naglasak na osnovnim tezama koje se provlače čitavom knjigom. Donosi se kratak pregled razvoja kolende, od prvoga službenog spominjanja u *Statutu grada Dubrovnika* pa sve do današnjih dana. Posebno je istaknuto značenje pojave kolende u književnosti u 16. te procvat umjetničke šaljive kolende u 18. i 19. stoljeću. Iako nisu pronađeni arhivski dokumenti koji spominju kolendavanje u 14. i 15., opravdana je pretpostavka da se ta tradicija održala i tijekom spomenutoga vremenskog razdoblja jer postoje odredbe iz 16. stoljeća o zabranama šaljiva kolendavanja za Božić i Novu godinu, kao i odredbe o izdvajanju novca iz državnoga proračuna za javne kolendarske izvedbe. Kao suštinska se osobina kolendarske tradicije smatra njezin komunikacijski aspekt jer su se njome služili

pripadnici različitih društvenih slojeva i dobnih skupina. Njezin se značaj očitovao i u mogućnosti iskazivanja onoga što u svakidašnjem govoru nije bilo primjereno, ali se tičalo života društva i zajednice. Kolende su stoga funkcionirale i kao svojevrsne pjesničke poslanice. Kolendarski blagdanski opus bio je najintenzivniji tijekom 18. i 19., da bi se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće počeo prorjeđivati te je danas sveden na samo dva osnovna blagdana: Badnjak i Staru godinu. Unatoč tome, kolendavanje još uvijek predstavlja važno obilježje tradicije koja je još uvijek živa i prisutna u životu Dubrovnika i okolice.

Slijedi dio »Prilozi: izbor iz vrela i literature« (217 – 304) koji donosi primjere raznih kolendi, književnih i folklornih, sačuvanih tijekom stoljeća.

Preostali dio knjige čine »Vrela« (305 – 307), »Objavljena vrela i literatura« (308 – 320), »Kazalo imena« (321 – 334), »Kazalo mjesta« (335 – 340), kratak sažetak knjige na engleskom jeziku (341 – 343) te popis izdanja Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku (345 – 350).

Knjiga *Kolenda u Dubrovniku* pruža iscrpan pregled razvoja običaja kolendavanja u Dubrovniku i okolnom području od prvoga službenog zapisa iz 13. stoljeća do današnjih dana. Obradeni su različiti aspekti te tradicije koji obuhvaćaju samu definiciju i značenje pojma kolende, razvoj njezina specifičnoga folklornog oblika na dubrovačkom području i trag koji je ostavila u književnosti toga područja, specifičnost njezine strukture, vezanost uz kalendarski vremenski tijek i blagdanske običaje, značaj koji imaju kolendari kao prenositelji tradicije, povezanost s onomastičkom tradicijom dubrovačkoga područja te njezinu vrijednost kao nematerijalne baštine dubrovačkoga, ali i širega hrvatskog područja. U knjizi se mogu pronaći i brojni primjeri kolendi iz različitih razdoblja njezine bogate povijesti. Stoga se knjiga *Kolenda u Dubrovniku* nameće kao važan doprinos proučavanju, kako samoga običaja kolendavanja, tako i šire folklorne i etnološke povijesti Dubrovnika i dubrovačkoga područja.

Hendi Hrelja